

ظاهره رحیم زاده

مبانی بینشی و ارزشی کار در اسلام

کلمه‌های کار، تلاش، حرکت، عمران، آبادی و تولید، انسان را به نشاط می‌آورد. او را از رخوت و سستی دور ساخته، آینده‌ای زیباتر برای او رقم می‌زند. زندگی انسان بر محور کار می‌گردد. مظاهر تمدن بشری به طور کامل، اثر کار مستمر و طولانی در زندگی بشر بر کره‌ی زمین است.

اثر کار فقط در ابعاد اقتصادی و تولید مواد غذایی و مسکن نیست؛ بلکه در نظام اخلاقی و تربیتی و اجتماعی و فرهنگی نیز نقش مؤثری را ایفا می‌کند؛ در جهان‌بینی اسلامی، کار مفهوم ویژه‌ای دارد و آثار آن، تمام صحنه‌ی هستی را می‌گیرد و دنیا و آخرت را به هم گره می‌زند و پرتو و جلوه‌ای از کردار الهی معرفی می‌شود.

اسامی متعدد خداوند (مصور، صانع، خالق، رازق، رزاق، معطی و زارع) همگی از انجام کار نشان دارد. (واقعه/۶۴؛ پس/۳۴؛ نحل/۱۱ و طه/۵۰) در این جهان بینی صنعتگر و کشاورز واقعی خداوند است و صنعتگران و کشاورزان در جهت او عمل می‌کنند. به تعبیر امام خمینی: «ذرات موجودات در عالم فعال هستند، همه کارگرند. کار بر همه‌ی عوالم احاطه دارد. از اول با کار، عالم موجود شده است. حق تعالی مبدأ کارگری است و فعال است» (خمینی، ۱۳۸۹، ج ۷، ص ۱۷۲). بر این اساس، سر منشأ کار، خداوند متعالی است و او همه‌ی عالم را به کار و فعالیت واداشته است.

مبانی ارزشی کار

در مکتب اسلام دستورهای متعددی وارد شده که از مجموعه‌ی آن‌ها می‌توان دیدگاه ارزشی اسلام را به کار مشخص کرد.

الف. محبوب بودن و قداست شغل

انجام کار اقتصادی مطلوب خداوند و هم چون عبادت و جهاد در راه خدا مقدس است. پیامبر اکرم ﷺ فرمود: عبادت هفتاد پاره و برترین آن طلب حلال است (کلینی، ۱۴۲۹، ج ۹، ص ۵۴۲). حضرت علی علیه السلام نیز فرمود: «خداوند، صاحب حرفه‌ی درستکار را دوست دارد».

هم چنین امام موسی بن جعفر علیه السلام فرمود: «آن که در پی کسب روزی حلال برای تأمین معاش خود و خانواده برآید، مانند مجاهد در راه خداست» (همان، ص ۱۱).

اگر کار اقتصادی، هم چون جهاد در راه خدا مورد لطف و محبت خداوند باشد، به طور قطع اثر بسیار مهمی بر انجام و کیفیت آن خواهد داشت.

ب. منفور بودن بیکاری

در مکتب اسلام، بیکاری و نیازمند دیگران بودن، امری ناپسند شمرده شده است. به همان میزان که دین به مؤمن دارای صاحب شغل حلال احترام می‌گذارد، از فرد بیکار ابراز انزجار می‌کند. امام صادق علیه السلام فرمود: «خداوند متعال زیاد خوابیدن و بیکاری را دشمن می‌دارد. سستی و کاهلی، دشمن کار و تلاش است. آن که در امر تأمین معاش خود سستی کند، خیری از او برای دنیایش انتظار نیست» (همان، ص ۳۶ و ۳۷).

ج. ارتباط کسب حلال و دینداری

کسب مال حلال، سبب حفظ دین و آخرت شخص می‌شود. از امام صادق علیه السلام نقل شده است: «طلب روزی حلال را رها نکن که یاور دین تو است». پیامبر ﷺ هرگاه شخصی در نظرش بزرگ می‌آمد، از شغل او می‌پرسید. اگر شغل نداشت از چشم و نظرش می‌افتاد و می‌فرمود: «مؤمن اگر شغل نداشته باشد، از دین خود ارتزاق می‌کند» (حکیمی، ۱۳۹۵، ج ۵، ص ۳۱۸).

اولیای دین، ترک کار و تلاش را عامل بی‌خردی و بی‌اعتباری و پیروی از دستور شیطان دانسته‌اند. معاذ بن کثیر از یاران امام صادق علیه السلام پارچه فروش بود. به حضرت گفت: «تصمیم دارم بازار را ترک کنم، زیرا به اندازه‌ی کافی مال دارم». امام علیه السلام فرمود: «با این عمل بی‌اعتبار می‌شوی. آیا توان تجارت را از دست داده‌ای یا به آن بی‌رغبت شده‌ای؟» معاذ گفت: «منتظر برقراری دولت شما هستم (در زمان قتل ولید بن عبدالملک)، و مال فراوانی دارم و بدهکار کسی هم نیستم و گمان نمی‌کنم حتی تا وقت مرگ تمام شود»؛ حضرت فرمود: «تجارت را رها نکن که زمینه‌ی نابودی خرد است. برای خانواده‌ات بکوش و آنان را بر خود با این عمل تحریک مکن» (کلینی، ۱۴۲۹، ص ۱۴۸).

در روایات متعددی، بیکاری اختیاری، مبعوض خداوند شمرده و به شدت از آن نهی شده است. از امیر مؤمنان نقل شده که فرمود: «آن گاه که اشیا به صورت جفت قرار گرفتند، تبلی و ناتوانی با هم همراه شدند و فقر نتیجه‌ی آن دو شد» (همان، ج ۷، ص ۳۸).

از این مطالب به دست می‌آید که کار در دیدگاه ارزشی دین، ذاتاً مطلوب است و فقط به جهت کسب درآمد و ثروت مطلوب نیست.

اهداف و آثار فردی کار و اجتماعی در زندگی دنیا

الف. کسب درآمد

شاید نخستین انگیزه‌ی هر شخصی در انجام کار این است که به واسطه‌ی کار بتواند نیازهای خود را تأمین کند. انسان، نیازمند آفریده شده است و برای غذا، پوشاک، مسکن باید از طبیعت بهره‌گیرد. محصول طبیعت همیشه آماده‌ی مصرف نیست، حتی بهره‌گیری از میوه‌های جنگلی نیز به چیدن و... نیاز دارد، بسیاری از مردم یا شاید تمام کسانی که کار می‌کنند، این انگیزه و هدف را دارند و اثر کار، اگر شخصی بتواند به حد کافی درآمد کسب کند عدم نیاز به دیگران خواهد بود. طبق دیدگاه فقهی کار برای تأمین معاش واجب است. انسانی که در راه کسب درآمد برای تأمین زندگی سختی می‌بیند، خداوند به او ثواب می‌دهد و پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله بر چنین دستی بوسه می‌زند.

کسب درآمد فقط برای تأمین ضروریات زندگی نیست، بلکه شخص می‌تواند برای خود و خانواده‌اش، هر آنچه را لازم دارد و به مرحله‌ی اسراف نمی‌رسد، تهیه کند. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: «از سعادت‌های مسلمانان، داشتن منزلی بزرگ، همسایه‌ی صالح و وسیله‌ی سواری مناسب است» (حر عاملی، ۱۴۰۹، ج ۳، ص ۵۵۸).

ب. عزت و شخصیت یافتن

یکی از آثار کار، عزیز شدن فرد است. شخص با کار کردن، نیاز خود را برطرف می‌کند و به دیگران نیازمند نمی‌شود. امام صادق علیه السلام به یکی از یاران خود که در رفتن به محل کسب و کار خویش تأخیر کرده بود، فرمود: «أَعْدُ إِلَى عَزْكَ»؛ صبح دم در پس عزت خود (کار و کسب) برو (همان، ج ۱۲، ص ۳).

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: «اگر کسی هیزم جمع کند و بر دوش بگیرد و آن را بفروشد و نیاز خود را برطرف سازد بهتر از این است که از دیگران درخواست کند» (همان، ج ۶، ص ۳۱۰).

ج. رشد عقلانی

کار، وسیله‌ی کسب تجربه‌ی انسان است و بر رشد عقلانی و اجتماعی او می‌افزاید. امام صادق علیه السلام فرمود: رها کردن تجارت عقل را کاهش می‌دهد؛ تجارت عقل را رشد می‌دهد (همان، ص ۱۴۸).

اصولاً تفکرات انسان در جریان کار و عمل شکل می‌گیرد و بر حسب آنچه انجام داده است، درباره‌ی آینده تفکر می‌کند. انسان با کار و تلاش در تعامل با طبیعت قرار می‌گیرد. قوانین آن را درک و رمزهای آن را کشف می‌کند. این تعامل باعث رشد

عقلانی بشر می‌شود. در مقام عمل، اموری را درک می‌کند که بدون آن برای او قابل درک نبود. عمل و کار، مدرسه‌ی شناخت و تجربه است و باعث توانایی او بر طبیعت می‌شود. با تجربه و کار، علم فراوانی به بشر هدیه شده و انسان‌ها در طول تاریخ از تجارب همدیگر بهره برده‌اند. رشد عقلانی فرد بر جامعه نیز اثر خواهد گذاشت.

د. سلامت جسم و نشاط روحی

یکی دیگر از آثار کار، برخورداری شخص از سلامت و نشاط جسمی است. بیکاری و عاطل بودن باعث استراحت بیش از حد و پدید آمدن روحیه‌ی خودی و یأس و افسردگی در شخص می‌شود. با کار، اعضای انسان توان خود را بروز می‌دهد. حضرت علی (ع) فرمود: «هرکس کار کند، توان او افزوده می‌شود و هر که در عمل کوتاهی کند، سستی و ناتوانی او افزوده می‌شود» (حکیمی، ۱۳۹۵، ج ۵، ص ۲۹۱).

ه. تأمین همه‌ی نیازهای اجتماع

افراد جامعه با کار می‌توانند نیازهای همدیگر را تأمین سازند. زیرا هر یک به تنهایی نمی‌تواند تمام نیازهای خود را برطرف کند. با کار، بر توان اقتصادی جامعه افزوده می‌شود و در برابر دیگر جوامع توان مقابله می‌یابد. همچنین رفع فقر و تأمین اجتماعی نیازمندان و گسترش اخلاق اجتماعی و کاهش مفاسد و افزایش توان اقتصادی جامعه (رک. رضائی، ۱۳۸۷) از دیگر آثار و اهداف کار است.

منابع

* قرآن کریم

۱. حرعاملی، محمد بن الحسن؛ وسائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه، ج ۱۲، قم، مؤسسه آل‌البیت (ع)، ۱۴۰۹.

۲. حکیمی، محمد رضا و محمد علی؛ الحیة، ج ۵، تهران، نشر دلیل ما، ۱۳۹۵.

۳. خمینی، روح الله الموسوی؛ صحیفه امام، ج ۷، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۸۹.

۴. کلینی، محمد بن یعقوب، کافی، قم، دارالحديث، ۱۴۲۹.

۵. رضائی، مجید؛ کار و دین، تهران، انتشارات اندیشه جوان، چاپ دوم، ۱۳۸۷.